eISSN 2783-6843 | ISSN 1392-0316 | 10.37522/aaav.113.2024.231

Pasirinkimai amžinybės akivaizdoje pagal Radvilos Našlaitėlio raižinį *Žmogaus gyvenimo medis*

Jolita Liškevičienė
Vilniaus dailės akademija, Dailėtyros institutas
Domininkonų g. 15/1, LT-01131 Vilnius
jolita.liskeviciene@vda.lt

Žmogaus gyvenimo apmąstymas – svarbi tema Baroko dailėje. Straipsnyje aptariamas gyvybės medžio simbolis žmogaus gyvenimo, amžiaus, būties tikslo aspektais, skirtingais asmens raidos etapais ir esminiais jų lūžiais. Straipsnyje analizuojamas Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio sumanytas ir Nyderlandų graverio Theodooro Galle'o išraižytas grafikos lakštas – *ARBOR HUMANAE VITAE* (*Žmogaus gyvenimo medis*), kuriame išryškinami esminiai žmogaus gyvenimo tarpsniai: gimimas, gyvenimas, mirtis, laidotuvės ir atminimo įamžinimas. Šie esminiai lūžio taškai formuoja žmogaus gyvenimo teatrą, kuris apmąstomas per gyvybės medžio simboliką.

Reikšminiai žodžiai: Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, Jonas Alandas, gyvybės medis, amžius, žmogaus gyvenimas, Barokas.

Baroko laiko samprata buvo susieta su krikščioniška laiko struktūra: amžinybė (*aeternitus*), amžius (*aevum*) ir laikas (*tempus*). Baroko žmogaus vaizduotė dėmesį telkė tiek į greitą, žemišką laiką (tempus), tiek į jo tekėjimą – žmogaus gyvenimą (*aevum*), kuris veda į mirtį ir į amžinybę (*aeternitus*). „Baroko laikrodis išmatavo laiką mirčiai, priartino išnykimo momentą bekraštėje amžinybėje."[1] Šv. Augustinas *Išpažinimuose* svarstė laiko kategoriją, taip jį apibrėždamas: „Yra trys laikai – praeities dabartis, dabarties dabartis ir ateities dabartis. Šie trys laikai kažkaip yra mūsų sielose, ir niekur kitur jų nematau. Praeities dabartis yra atmintis, dabarties dabartis – stebėjimas, o ateities dabartis – laukimas. Jei leidžiama tai sakyti, tai aš sutinku ir pripažįstu, kad yra trys laikai."[2] Baroko laiko samprata raiškiai susijusi ir su šv. Augustino suformuluotu „vidiniu laiku", lemiančiu žmogaus amžių, per žmogiškojo gyvenimo patyrimą. Meno kūrinį *ARBOR HUMANAE VITAE* galime perskaityti augustiniškojo laiko sampratos aspektu, pripažindami laiką ir laikydami jį metafiziniu dydžiu. Tokiu būdu laikas yra ne kūniško pasaulio savybė, o sielos, kuri veikdama nuolatos prisimena, stebi ir laukia. Augustinas savo laiko samprata tarsi įtvirtino tam tikrą amžinojo gyvenimo supratimą, dažnai būdingą daugeliui tikinčiųjų, pagal kurią, amžinybė yra suvokiama kaip danguje trunkąs be pabaigos laikas, ateisiantis po žemiškojo laiko[3]. Taip žemiškasis laikas yra nuvertinamas dangiškojo naudai, nuvertinant ir patį žemiškąjį gyvenimą, kuris išryškinamas ir aptariamame raižinyje. Šio straipsnio tikslas – pažvelgti į Radvilos Našlaitėlio sumanytą ir Antverpeno graverio Theodooro Galle'o išraižytą *ARBOR HUMANAE VITAE* (*Žmogaus gyvenimo medis*) raižinį krikščioniškos laiko sampratos aspektu, iš dalies pratęsiant ankstesnio straipsnio tyrimus, publikuotus žurnale *Acta Academiae Artium Vilnensis*[4]. Straipsnyje buvo aptarta raižinio ikonografija, jo santykis su lotyniškais tekstais, keltas autorinės invencijos klausimas. Šiame straipsnyje siekiama išryškinti kūrinyje akcentuojamą

1 Jadwiga Kotarska, *Theatrum mundi: Ze studiów nad poezją staropolską* (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1998), 102.

2 Aurelijus Augustinas, *Išpažinimai*, vertė Eugenija Ulčinaitė ir Vaidilė Staliorаitytė (Vilnius: Aidai, 2004), 281.

3 Tomas Kiauka, „Augustino laiko sampratos ontologinės ir teologinės ypatybės", in *Problemos* 70 (2006): 126–133.

4 Jolita Liškevičienė, „Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis ir *ARBOR HUMANAE VITAE*: apmąstant žmogaus gyvenimą", in „Vizijos, legendos ir sapnai mene", sud. Rūta Janonienė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 106 (2022): 78–106.

žmogaus gyvenimą per esminius jo lūžius ir amžinybės siekį, kurie svarbūs suvokiant amžiaus (*aevum*) ir amžinybės (*aeternus*) sampratą Baroko laikais, ir išplėtojant šiame kūrinyje užšifruotą Baroko laikų žmogaus gyvenimo ir vertybių sampratą. Straipsnyje norima plačiau atskleisti Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio asmenybę, išryškinant jo gyvenimo pasirinkimus ir prioritetus. Tai daroma pasitelkiant kitus to paties laiko šaltinius, tiesiogiai susijusius su aptariamuoju asmeniu. Vienas jų – naujojo Vilniaus vaivados Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio inauguracijos proga jėzuito Mato Nevės parašyta panegirika *Radvilų kilimas*[5]. Kitas šaltinis – jėzuito Jano Alando (tikrasis vardas – Petras Kazimieras Tryzna, gimė apie 1559 m. Lvove, mirė 1641 m. kovo 14 d. Nesvyžiuje) laidotuvių pamokslas[6], skirtas Radvilos Našlaitėlio mirties metinėms paminėti. Pamoksle plačiai apžvelgiamas šio asmens gyvenimas. Tekstuose minimas biografines detales ir asmens charakteristikas bandoma susieti su aptariamuoju vario raižiniu, kuris tampa šio tyrimo vizualiuoju dokumentu. Apie Radvilos Našlaitėlio asmenybę ir jo gyvenimą rašyta labai daug: asmens charakteristika ir jo fundacijos gerai atskleistos Tadeuszo Bernatowicziaus tyrimuose, ypač monografijoje *Miles Christianus et Peregrinus*[7], išsamiame Nesvyžiaus ir kitų Radvilų dvarų materialiosios kultūros tyrime *Mitra i buława*[8], taip

5 *Panegyrica illustris[si]mo domino d. Nicolao Christophoro Radzivilo S. R. I. pr[incipi], Olycen[si] et Niesvisien[si] duci, comiti a Szydlovicz et Mir, etc. etc., post auspicatissimo initum Vilnae palatinatum, ab eiusdem ill[ustrissi]mi domini perillustribus nepotibus d. Nicolao Christophoro, d. Ioanne Alberto, d. Alberto Stanislao Radzivilis, et quibusdam aliis bonarum artium cultoribus, nomine totius Academiae Vilnensis Societatis Iesu, summa fide et observantia D. D.* (Vilnae: Academicis Societatis Iesu Typis, Thomas Levicki Cracovien[sis], A. D. MDCIV [1604]). Šaltinis yra išverstas ir plačiau aptartas moksliniame straipsnyje: Eugenija Ulčinaitė, „Radvilų kilimas: barokinė didikų Radvilų kilmės prezentacija", in *Senoji Lietuvos literatūra* 40 (2015): 203–210.

6 [Jan Aland]. *PAMIĄTKA Jaśnie Oświeconemu, Sławney pamięći Panu Je[go] m. P. MIKOLAIOWI CHRYSZTOFOWI RADZIWIŁOWI, Xiążęciu na Olyce y Nieswieżu/ hrabi na Szydłowcu y Miru/ Woiewodzie Wilenskiemu, Kawalerowi Bożego grobu, etc. etc. Czyniona przy exequiach rocznych w Nieświeżu dnia 28 lutego, roku 1617*. Przez x. Iana Alanda Societatis IESU (W Wilnie: w Drukarni Leona Mamonicza, [1617]). Šaltinis yra publikuotas lenkų mokslininkų ir plačiau pakomentuotas moksliniame straipsnyje: Jan Aland, *Pamiątka Jaśnie oświeconemu sławnej Pamięci Panu jego mości Panu Mikołajowi Chrysztofowi Radziwiłłowi, czyniona przy egzekwiach rocznych w Nieświeżu dnia 28 lutego roku 1617* (Bielsko-Biała, 2004).

7 Tadeusz Bernatowicz, *Miles Christianus et peregrinus. Fundacje Mikołaja Radziwiłła „Sierotki" w Ordynacji Nieświeskiej* (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 1998).

8 Tadeusz Bernatowicz, *Mitra i buława. Królewskie ambicje książąt w sztuce Rzeczypospolitej szlacheckiej (1697–1763)* (Warszawa: Wydawnictwa Universytetu Warszawskiego, 2011).

pat atskiruose moksliniuose straipsniuose[9]. Ypač reikšmingas yra Tomaszo Kempos tyrimas, visapusiškai atskleidžiantis Radvilos Našlaitėlio asmenybę[10], kuriame, be kitų dalykų, apie jį kalbama kaip apie menų ir mokslų mecenatą, aptariamas jo pamaldumas, mirtis ir laidotuvės; šiais aspektais remiamasi ir šiame tyrime. Tyrimui svarbi ir barokinio pamokslo vieta raštijos ir Radvilų giminės kontekste, tai plačiau pristatė lenkų mokslininkai[11]. Geriau suprasti pamokslo vietą LDK katalikiško baroko raštijoje padėjo Viktorijos Vaitkevičiūtės monografija *LDK katalikiškas baroko pamokslas: tarp ars vivendi ir ars moriendi* (Vilnius, 2008)[12]. Pamoksle gerai atspindimas barokinio žmogaus gyvenimo „teatras", išryškėja amžiaus problematika, svarbi analizuojant XVII a. pradžios dailės kūrinius. Šis tyrimas aktualus susiejant vizualinę medžiagą su to laiko rašytine medžiaga, taip grąžinant raižinį į Radvilos aplinką ir išplečiant kūrinyje užfiksuotą žmogaus gyvenimo apmąstymą Baroko dailėje.

Kai kurie medžio simbolikos aspektai LDK dailėje

Prieš kalbant apie raižinį *Arbor Humanae Vitae*, norėtųsi trumpai pristatyti gyvybės medžio motyvo ištakas. Medis – vizualiojoje dailės tradicijoje plačiai paplitęs simbolis. Žmogaus gyvenimas dažnai buvo lyginamas su medžiu. Herodotas, pasakodamas apie etnogenezę, įvardija karališkosios ir įtakingų šeimų atstovų mitinę genealogiją, kuri sukuria „ilgalaikę konkrečios šeimos viešpatavimo" tradiciją, kitaip tariant, tarsi prailgina žmogaus gyvenimą, nors žinoma, kad jo atėjimas jau nulemtas ilgos tradicijos, o gyvenimas tęstinumą kuria per atžalas. Dailėje žmogaus gyvenimas dažnai buvo įvaizdinamas pasitelkiant medžio simbolį. Pirmaisiais bažnyčios istorijos šimtmečiais su nukryžiuotu Kristumi (arba kryžiumi) tapatinamas *Gyvybės medis* dar lyginamas su *Pasaulio medžiu* – nemirtingumą išreiškiančiu simboliu, aprašytu Senojo Testamento Pradžios knygoje. Herodoto „giminių

9 Henryk Lulewicz, „Mikołaj Krzysztof Radziwiłł", in *Polski Słownik Biograficzny*, 30 (1987): 358–359; Tadeusz Bernatowicz, „Idea Principis Christiani" w emblematyce około roku 1600 (z badan nad recepcją tacytyzmu w Polsce), in *Barok* 3 (1996): 91–118.

10 Tomasz Kempa, *Mikolaj Krzysztof Radziwill Sierotka (1549–1616). Wojewoda Wileński* (Warszawa: Semper, 2000).

11 Mariola Jarczykowa, *Przy pogrzebach rzeczy i rytmy: Funeralia Radziwiłłowskie z XVII wieku* (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2012).

12 Viktorija Vaitkevičiūtė, *LDK katalikiškas baroko pamokslas: tarp* ars vivendi *ir* ars moriendi (Vilnius: LLTI, 2008).

1. Šv. Viktoro altorius su gyvybės medžio, kryžiaus ir Nukryžiuotojo atvaizdu Šv. Jono bažnyčioje, medžio drožyba, XVIII a. Vilnius

St. Victor's altar featuring an image of the tree of life, a cross, and the Crucified Christ in St. John's Church, woodcarving, 18th c.

panoraminis aprašymas tapo pagrindu vėlesnei europietiškai etnologijai“[13]. Įprasta manyti, kad genealogija yra išreiškiama dviem aspektais – kaip šeimos ryšiai ir kaip kultūrinis ir etninis palikimas. Šioje medžio genealogijoje įsiterpia ir biblinis Jesės medis, Kristaus kilmė iš Jesės per jo sūnų karalių Dovydą kaip dvasinės genealogijos pavyzdys. Tai Jėzaus genealogijos puošnios iliustracijos, kuriose vaizduojama Jėzaus kilmė iš Jesės (gulinčio arba sėdinčio), o šakos skleidžiasi didžiule kompozicine įvairove daugybėje meno kūrinių. Vienas garsesnių tokio medžio pavyzdžių Lietuvoje – XVIII a. vid. Romos kankinio šv. Viktoro altorius iš pranciškonų bažnyčios (1764 m.), stovėjęs greta didžiojo altoriaus[14]. Altoriaus pagrindinė idėja – simbolinis gyvybės medis, realistiškai drožinėtas vynmedžio kamienas su augančiomis šakomis, stambiais lapais ir vynuogių kekėmis [1 il.]. Vynmedis išauga iš kankinio šv. Viktoro karsto (kūnas buvo matomas pro kristalinius langelius), jo šakos apraizgo kryžių, o gausios vynuogių kekės simbolizuoja kraują. Virš medžio nukryžiuotasis, kuris siejamas su Eucharistijos paslaptimi – vyno persimainymu į Kristaus pralietą kraują. Čia tarsi susilieja kelios tradicijos – gyvybės medis, nukryžiuotasis ir kryžius, šventojo

13 Patrick J. Geary, *The Myth of Nations. The Medieval Origins of Europe* (Princeton-Oxford, 2002), 44, 46, pagal Agnė Railaitė-Bardė, *Origo et Arma: kilmė ir herbas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV–XVIII amžiuje* (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2002), 51.

14 Dabar šis altorius yra saugomas Šv. Jonų bažnyčioje Vilniuje.

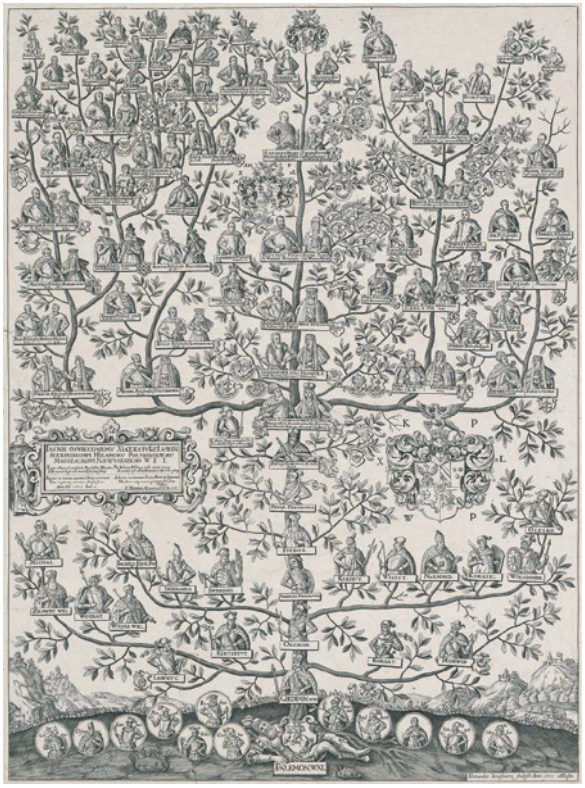

2. Aleksandras Tarasevičius, *Palubinskių giminės genealoginis medis*, vario raižinys, 1675, Vilnius, Varšuvos nacionalinė biblioteka

Aleksandr Tarasevich, *The Palubinski family tree*, copper engraving, 1675

relikvijos, šventųjų garbinimas. Taip išryškinama krikščioniškoji šventųjų kulto tradicija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK). Tradicija yra plačiau aprašyta Lietuvos senosios dailės tyrėjų[15].

Be krikščioniškos tradicijos, svarbi ir sekuliarioji, apimanti šeimos, giminės kilmę ir jos tęstinumą. Didžiulė genealoginių medžių įvairovė liudija šios tradicijos ypatingą gyvybingumą. Vienas tokių įsimintinų LDK dailės pavyzdžių – *Palubinskių genealoginis medis* (1675 m.), sukurtas graverio Aleksandro Tarasevičiaus. Šis kūrinys yra puikus etnogenezės, giminės ir su ja susijusių asmenų kilmės pavyzdys. Pagrindinis raižinio elementas – medis, išaugęs iš giminės pirmtako protėvio Palemono. Šis protėvis vaizduojamas gulintis, vienoje rankoje laikantis skeptrą, kitoje – ant krūtinės Lietuvos herbą Vytį, apačioje jo vardo įrašas: *Palemon W. X. L.* Medyje vaizduojama dvylikos Palubinskių šeimos kartų ir jų palikuonys [2 il.]. Raižinys išsiskiria

15 Tojana Račiūnaitė, *Atvaizdo gyvastis. Švč. Mergelės Marijos stebuklingųjų atvaizdų patirtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII–XVIII a.* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014).

detalumu, portretiškumu ir heraldiškumu, suteikia daug informacijos apie atskirus giminės asmenis, jų santuokas, einamas pareigas. Tai viena puošnesnių genealoginių iliustracijų, nors atidžiau įsižiūrėjus matyti, kad ji iki galo nebaigta. Šis raižinys liudija ne vien Palubinskių giminės galią, jų mecenatystę, bet ir tamprų bendradarbiavimą su vienuolijomis[16]. Raižinio idėją pateikė dominikonų vienuolis Mykolas Vainilovičius[17], o bendradarbiaujant su graveriu Aleksandru Tarasevičiumi buvo sukurtas gana didelio formato, išplėtotos ikonografinės programos raižinys. Vizualiai pristatyti asmenis, laikantis jų portretinių atvaizdų panašumo, dailininkui yra didelis ir atsakingas darbas, tačiau svarbus ir medžiagos rinkėjo, istoriko, šiuo atveju – dominikonų vienuolio, kuris irgi įsiamžino tame pačiame raižinyje, darbas. Vienuolis vaizduojamas laikantis puošnų dekoratyvų kartušą su dedikacija lenkų ir lotynų kalbomis, po kuria pasirašė ir pats idėjos autorius: *Offert Anno D[omi]ni 1675 Iunii 2. F. Michael Woyniłowicz S. T. D. O. P.* („Parengė 1675 Viešpaties metais birželio 2 d. Mykolas Vainilovičius, pamokslininkų ordino teologijos daktaras“). Šis puošnus genealoginis raižinys mums liudija tęstinio laiko sampratą ir žmogaus gyvenimo prailginimą per kartas iki giminės proprotėvio (šaknis) ir gyvenimo tęstinumą per vaikus ir jų atžalas.

Plačiau apsistosiu ties kunigaikščio Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio sumanytu raižiniu *Arbor humanae vitae* [3 il.]. Apie šį grafikos kūrinį pirmą kartą sužinome iš proginio XVII a. spaudinio, skirto Mikalojui Kristupui Radvilai pagerbti tapus Vilniaus vaivada (1604). Naujų pareigų paskyrimo proga Vilniaus jėzuitai parengė tekstų rinkinį *Panegyrica* [...], dedikuotą Radvilos Našlaitėlio sūnėnams. Didžiausią panegirikos dalį sudaro hegzametru jėzuito Mato Nevės parašyta beveik 800 eilučių poema

16 LDK maršalka Aleksandras Hilarijus Palubinskis 1662 m. fundavo ir pastatydino Hlusko bernardinų vienuolyną su Švč. Mergelės Marijos Nekalto Prasidėjimo titulo bažnyčia, apie 1668 m. fundavo (su broliu Emanueliu?) Slanimo dominikonų vienuolyną su Šv. Mykolo titulo bažnyčia, iki 1679 m. iš naujo perstatė Derečino dominikonų vienuolyną. Žr.: Mindaugas Paknys, *Mecenatystės reiškinys XVII a. LDK: bažnytinės architektūros užsakymai* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003), 183.

17 Mykolas Stanislovas Vainilovičius gimė Lietuvoje, bajorų šeimoje, mokėsi Vilniuje, baigė teologijos studijas. Dirbdamas dominikonų vienuolijoje Vilniuje ėjo prioro pareigas (1664, 1675, 1687), triskart buvo ir Lietuvos provincijolu. Žinoma dvylika jo Vilniuje išspausdintų veikalų. Mirė 1694 m. Žr.: Jakub Niedźwiedź, „Kaznodzieja, Lider i Ghostwriter. Notatniki Michała Woynillowicz (1671–1683) jako egodukumenty“, in *Pogranicze czyli polskość: księga jubileuszowa ofiarowana Andrzejowi Romanowskiemu* (Kraków, 2022), 369–395.

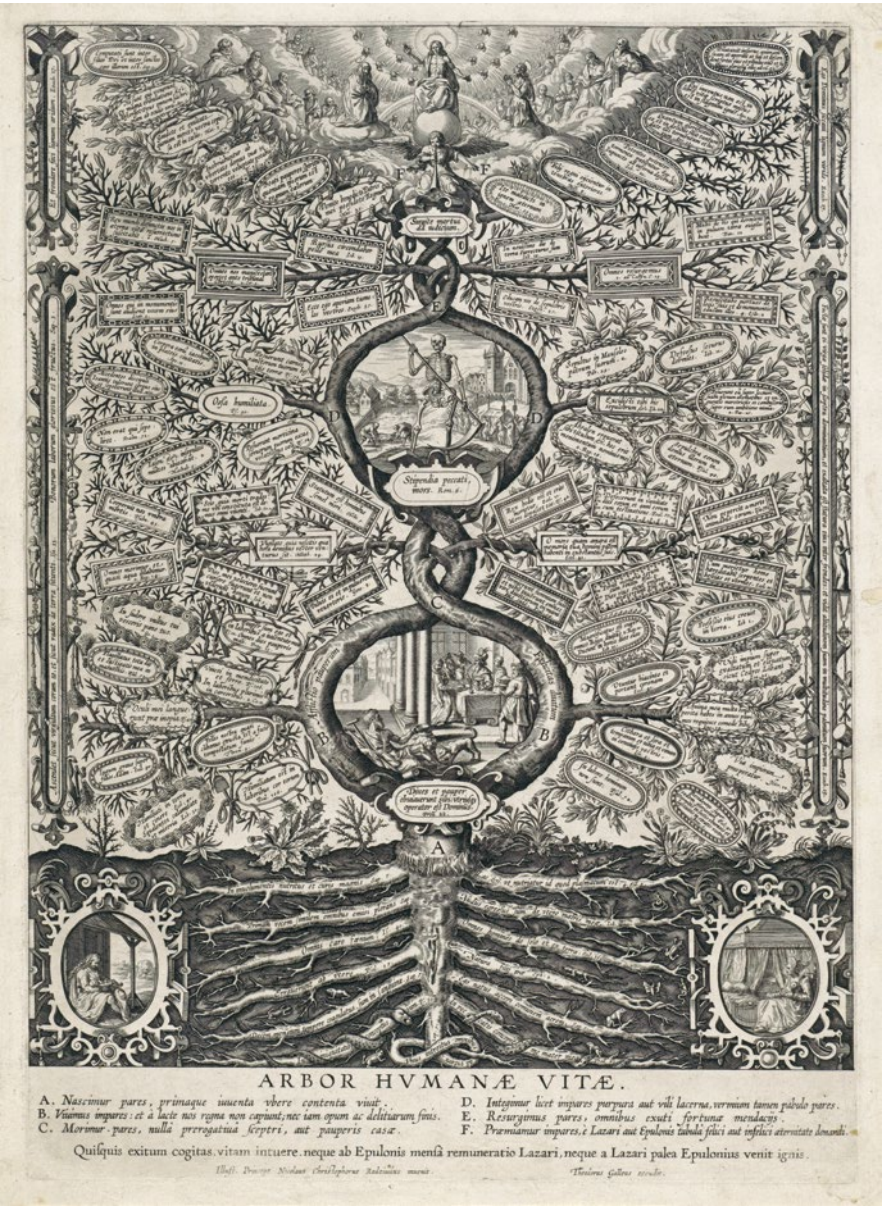

3. Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis (sumanytojas), Theodoras Galle (raižytojas), *Arbor Humanae Vitae*, vario raižinys, XVII a. 2 deš., Antverpenas, Nacionalinis Nyderlandų muziejus (Rijksmuseum)

Mikołaj Krzysztof "The Orphan" Radziwiłł (author of the idea), Theodoor Galle (engraver), *Arbor Humanae Vitae*, copper engraving, 1610s, Antwerp, Rijksmuseum

„Radvilų kilimas, stropiai pasirengus išaustas ir Radvilų giminės istoriją vaizduojantis“[18]. Kūrinyje gan tiksliai pateikiami to meto įvykiai ir faktai, charakteringai aprašomi atskiri asmenys, daugiausia dėmesio skiriama Radvilai, šlovinamos jo dorybės, darbai, gyvenami rūmai, minimas ir plačiau pristatomas šiame straipsnyje aptariamas raižinys *Žmogaus gyvenimo medis*. Verta pacituoti 15 poemos eilučių (684–699):

> Jo [t. y. Makovskio] menu taip pat sukurtas **Gyvenimo Medis**[19],
> [685] Šią idėją aštrus kunigaikščio protas sumanė.
> Tai nuostabus reginys, pamaldumą rodantis sielos,
> Žmogišką lemtį ir atmintį, ir paskutiniąją ribą.
> Simboliais čia išreikšti įvairūs gyvenimo ryšiai,
> Dieviško žodžio svarbiausias tiesas jie mums atgaivina.
> [690] Juk gimimas skirtybių gyvenimo dar neparodo,
> Išskiria žmonės. Mirtis ta pati kiekvieną ištinka,
> Bet pagarba po mirties ir kapas, deja, nevienodas.
> Tik paskutiniojo teismo dienoj visi sušaukti bus,
> Bet teisėjo sprendimas rūstus ir vėl juos išskirstys.
> [695] Tie laimingi, kuriuos šis rūpestis nuolat kamuoja,
> Ir laimingas Medis, nešąs vaisių savo žiūrovams,
> Dar laimingesnis šio Medžio autorius ir įkvėpėjas.
> Šiam kilime gyvuos ir Medis, ir jo sukūrėjas,
> Jie abu verti ir lauro, ir amžino kedro.[20]

Poemoje išryškinama pagrindinė kūrinio idėja, susijusi su asmens gyvenimu, pabrėžiant jo esminius ir lūžio taškus. Pabrėžiamas „sielos pamaldumas“ kaip sąmoningas gyvenimo pasirinkimas, kuris yra amžinojo gyvenimo

18 Eugenija Ulčinaitė, „Radvilų kilimas: barokinė didikų Radvilų kilmės prezentacija“, in *Senoji Lietuvos literatūra* 40 (2015): 203–210. Poemos vertimas publikuotas: Matas Nevė, „Radvilų kilimas, stropiai pasirengus išaustas ir Radvilų giminės istoriją vaizduojantis“, in *Senoji Lietuvos literatūra* 40 (2015): 211–242.

19 Pajuodinta mano – J. L. Čia verta pabrėžti, kad apie kūrinį užsimenama 1604 m.; manoma, kad jis jau buvo sukurtas Tomo Makovskio, bet vėliau naujai išraižytas Teodooro Galle'o. Apie tai daugiau žr.: Liškevičienė, „Radvila Našlaitėlis ir ARBOR HUMANAE VITAE“, 104.

20 Nevė, „Radvilų kilimas“, 238.

sąlyga. Baroko laikais dar tikėta, kad sielos mirtis, pelnyta už nuodėmes, gali peraugti į amžinąją, pačią baisiausią – sielos ir kūno mirtį. Tad „pamaldžios sielos“ pasirinkimas gyvenime – tarsi garantas, užtikrinantis „gyvenimo“ tęstinumą danguje. Šiame tekste pabrėžiamas ir „žmogaus gimimas“, kuris yra visiems vienodas, neišryškinantis skirtybių, tačiau gyvenimas – labai skirtingas, ir tai lemia patys žmonės, visuomenė, socialinė skirtis. Tekste minima ir paskutinioji riba – gyvenimiško pasaulio pabaiga, tai yra mirtis, nors ji visiems vienoda, tačiau skirtinga yra pagarba mirusiajam ir jo kapo vieta. Baroko laikais paminklas tapo svarbiu kapo vietos atributu, įamžinimo ženklu, susijusiu su žmogaus atmintimi. Kapas – žmogaus gyvenimo ir „gerų darbų“ atminties vieta. Tai tiesiogiai susiję su šventųjų kultu ir jų kapų lankymu, Baroko laikais tapo ir svarbiu maldingumo akcentu – teikė didžiules malones ir nuodėmių atleidimą. Būtent šie veiksmai garantavo, kad Paskutinio teismo dieną tai gali nulemti žmogaus amžinojo gyvenimo malonę.

Kitas autentiškas XVII a. liudijimas apie šį raižinį yra išlikęs Radvilos Našlaitėlio mirties metinių proga jėzuito Jono Alando parašytame pamoksle „[Jo didenybės šviesios atminties] Mikalojaus Kristupo Radvilos Atminimas per įvairias metines egzekvijas“[21]. Jame minimas ir aptariamasis raižinys:

> Prie jo lovos visada prieš akis buvo *Arbor humanae vitae*, jo sukurtas (sugalvotas) ir atspaustas atvaizdas, Šventojo Rašto citatomis pažymėtas, kur visi žmonės gimsta ir miršta vienodai, bet gyvena šiame pasaulyje skirtingai, vieni skurde ir varge, kiti – turte ir laisvalaikyje (tuštybėje). Tikriausiai šis atvaizdas jam priminė verkiančią šio pasaulio buveinę“ (Aland, C4r-C4v)[22].

21 *PAMIĄTKA Jaśnie Oświeconemu, Sławney pamięći Panu Je[go] m. P. MIKOLAIOWI CHRYSZTOFOWI RADZIWIŁOWI, Xiążęciu na Olyce y Nieswieżu/ hrabi na Szydłowcu y Miru/ Woiewodzie Wilenskiemu, Kawalerowi Bożego grobu, etc. etc. Czyniona przy exequiach rocznych w Nieświeżu dnia 28 lutego, roku 1617*. Przez x. Iana Alanda Societatis IESU (W Wilnie, 1617).

22 „Kędy przy łóżku miał zawżdy przed oczyma Arborem vitae humanae, obraz inwencjej swojej drukowany i pismem świętym oznaczony, jako ludzie jednako wszyscy się rodzą i umierają, a nie jednako żywot swój na tym świecie toczą, jedni w nędzy i pracy, drudzy w bogactwie i wczasiech. Pewnie tym wizerunkiem przypominał sobie płaczliwe mieszkanie tego świata“ (*Pamiątka*, 48). Čia ir toliau vertimas iš lenkų kalbos teksto autorės, šaltinio lenkiškos citatos pateikiamos pagal šio šaltinio kritikos publikaciją: Jan Aland, *Pamiątka Jaśnie Oświeconemu sławnej pamięci Panu... Mikołajowi Chrysztofowi Radziwiłłow i czyniona przy egzekwiach rocznych w Nieświeżu dnia 28 lutego r. 1617*, red. Jakub Niedźwiedź (Bielsko-Biała, 2004).

Trumpai pamokslininko nusakyta raižinio idėja nurodo ir išskirtinę jo svarbą pačiam sumanytojui – raižinys kabėjo šalia jo lovos, priešais akis, buvo nuolat matomas ir apmąstomas. Pamokslo autorius jėzuitas Jonas Alandas[23] artimai bendravo su Radvila, dirbo dvare jo sūnų mokytoju, buvo asmeninis kunigaikščio nuodėmklausys. Jo iniciatyva pradėtas susirašinėjimas su Plantenų spaustuvininkais leidžiant Radvilos *Kelionės į Jeruzalę* aprašymą[24]. Jis artimai bendravo su Radvila Našlaitėliu ir paskutiniaisiais jo gyvenimo metais Nesvyžiuje suteikė patarnavimus jo paskutinėmis gyvenimo akimirkomis. Vėliau šiuos atsiminimus paskelbė kunigaikščio mirties minėjimo proga sakytame pamoksle, kurį plačiau pristatysiu šiame straipsnyje, detaliau aptardama raižinį.

Apibendrinant, šis gyvybės medis yra originalus, sukurtas pagal autorinį užsakymą, gausiai papildytas inskripcijomis iš Šventojo Rašto ir pateikia „tirštą“ Baroko laikų žmogaus gyvenimo apmąstymą. Taigi, aptartieji pavyzdžiai ir kiti gausūs LDK dailės pavyzdžiai liudija platų gyvybės medžio motyvo naudojimo spektrą – nuo krikščioniškos tradicijos ir Kristaus gyvenimo įvaizdinimo iki sekuliarios, konkrečios šeimos genealoginio medžio ar originalaus autorinio sumanymo – žmogaus gyvenimo prasmės šioje žemėje apmąstymo.

Dvikamienis medis – turtingo ir vargšo alegorija

Raižinys *Žmogaus gyvenimo medis* visų pirma išryškina turtingų ir vargšų sankirtą visuomenėje: tam skirta ir visa medžio kamienų gaubtojoje dalyje įkomponuota iliustracija, sukurta pagal Luką (Lk 16,19–30), – turtuolio Epulo ir vargšo Lozoriaus gyvenimo palyginimas, kai turčius ir vargšas po mirties apsikeičia vietomis išganymo akivaizdoje. Šiam turtingojo ir vargšo gyvenimo palyginimui buvo pasirinktas dvikamienis medis – dailėje

23 Jonas Alandas gimė miestiečių šeimoje, buvo išsilavinęs, 1586 m. tapo Gniezno katedros mokyklos vadovu ir ten buvo įšventintas kunigu. Įstojęs į jėzuitų ordiną, tapo jėzuitų klierikų ir eksternų retorikos profesoriumi Jaroslave (1591–1594), vėliau dirbo profesoriumi Rygoje ir noviciato magistro padėjėju. Nuo 1600 m. gyveno vien Nesvyžiuje, daugiausia dirbo prefektu, buvo jėzuitų kolegijos rektoriumi (1620–1623). Žr.: Ludwik Grzebień, *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. Ludwik Grzebień (Kraków, 1996), *Jezuici*, http://jezuici.krakow.pl/bibl/enc.htm, žiūrėta 2024 m. kovo 2 d.

24 Darius Antanavičius, *Plantinus ubique plantinus*: nauji faktai Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio „Kelionės į Jeruzalę“ 1601 m. ir 1614 m. leidimo istorijai, in *Lietuvos istorijos metraštis* 1 (2023): 3–84.

retas, bet originalus medžio simbolis. Šakos su citatomis plėtoja pasakojimą. Du kamienai susikerta gyvenimo lūžio momentais ir išryškina priešpriešas, pabrėžiamas Šventojo Rašto citatose: dešinėje pusėje atspindimos turtingo žmogaus gyvenimo ypatybės, kairėje – vargšo. Šventojo Rašto citatos buvo atrinktos ir sumanytos paties ikonografinės programos kūrėjo kunigaikščio Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio. Jis gerai išmanė Šventąjį Raštą ir parinko citatas, atspindinčias turtingo ir neturtingo žmogaus gyvenimo temą, kuri jam pačiam buvo itin aktuali.

XVI–XVII amžiais buvo tikima, kad dangaus karalystė yra labiau užtikrinta varguoliams, kentėjusiems žemiškame gyvenime, o turtingiesiems, gyvenusiems nuodėmėje, – ne visada. Šis diskursas, be abejo, buvo žinomas ir Radvilai, vienam iš turtingiausių LDK atstovų. Tad šis jo inicijuotas kūrinys liudija temos svarbą, ji tarp Europos turtingųjų buvo itin aktuali Renesanso ir Baroko laikų kultūroje[25]. Susirūpinimą amžinuoju gyvenimu kėlė ir Šventasis Raštas, kuriame minima, kad turtas negarantuoja amžinojo gyvenimo.

Aptariamame gyvybės medžio atvaizde perteikiami ir skirtingi žmogaus gyvenimo tarpsniai, išskiriant turtingo ir neturtingo žmogaus gyvenimus, kai jie tam tikromis akimirkomis susikerta ir yra lygūs, tai yra gimimo ir mirties metu. Raižinio apačioje yra legenda, pateikianti skirtingų raižinio dalių nuo A iki F paaiškinimus, ir užrašas, išplečiantis ir apibendrinantis pagrindinę grafikos kūrinio idėją (temą): *Quisquis exitum cogitas, vitam intuere. neque ab Epulonis mensa remuneratio Lazari, neque a Lazari palea Epulonius venit ignis* („Kiekvienas, kuris galvoja apie mirtį, temąsto apie gyvenimą. Ne nuo puotautojo turtuolio stalo atlygį gavo Lozorius, ne nuo Lozoriaus šiaudų įsiplieskė turtuoliui ugnis“). Šioje sentencijoje, o kartu ir visoje raižinio idėjoje išryškinama gyvenimo svarba – nešanti amžinojo gyvenimo viltį.

Baroko kultūroje daug dėmesio buvo skirta neturto ar skurdo temai, ji vadinta „viena populiariausių XVII a. literatūroje“ ir buvo suvokiama kaip „neišvengiama duotybė, kaip Dievo sprendimas, skirtis“[26]. Neturtas Baroko kultūroje pirmiausia buvo priimamas kaip tam tikra vertybė, padedanti lengviau susilaikyti nuo įvairiausių pasaulio pagundų ir užtikrinanti

25 Peter Howard, „The impact of Preaching in Renaissance Florence: Fra Niccolo da Pisa at Sant Lorenzo“, in *Medieval Sermon Studies* 48 (2004): 29–44; Peter Howard, „The Language of Dives and Lazarus: Preaching Generosity and Almsgiving in Renaissance Florence“, in *I Tatti Studies in the Italian Renaissance* 3 (2020): 33–51.

26 Vaitkevičiūtė, *LDK katalikiškas baroko pamokslas*, 89.

lengvesnę „kelionę“ į dangų. Taip buvo pagrindžiamas didžiosios dalies tais laikais gyvavusių bendruomenių, pasirinkusių neturtą (pavyzdžiui, klajojančių vienuolių), egzistavimas. Baroko laikų pamoksluose turtas dažniau traktuojamas kaip „blogybė“[27], o neturtingieji paprastai guodžiami išryškinant skurdo naudą, nes į dangų greičiau patenka vargingieji, skurdžiai nei turtingieji, ir taip gyvenę sotų gyvenimą, naudojęsi visais jo teikiamais malonumais. Akivaizdu, kad vyko tam tikra „diskusija“ apie turtingųjų vietą danguje. Garsus pamokslininkas Petras Skarga viename savo pamokslų gina turtinguosius, oponuodamas Jono Auksaburnio ir šv. Jeronimo teiginiams, kad „kiekvienas turtuolis yra neteisingumo įpėdinis“, ir teigia, kad „daugelis šventųjų būdami turtingi likdavo teisingi“, o „būti turtuoliu ir kaupti pinigus bei titulus nenusidedant yra labai sunku, nes turtai vadinami blogiu ir neteisingumu“[28]. Garsus Baroko dainius Motiejus Kazimieras Sarbievijus irgi matė kelią turtingiesiems patekti į dangų teigdamas, kad „kasdienis vargšų šelpimas, dosnios išmaldos perves pro dangiškuosius Jeruzalės vartus“[29]. Baroko retorikoje ir gyvenimo praktikoje šį „turto blogį“ buvo galima nesunkiai panaikinti duodant išmaldą, kuri laikyta turto atsisakymu. Vadinamieji geri darbai – nepaliaujamas ligoninių šelpimas, vienuolijų palaikymas, bažnyčių fundavimas. Apie tai pamokslininkas Jonas Alandas kalbėjo pamoksle, skirtame Radvilos Našlaitėlio mirties metinėms:

> „Jis statė mokyklas, bažnyčias, vienuolynus, vikariatus, ligonines, miestus, pilis, tvirtoves, dvarus. Jis su ilgesiu žvelgė į savo rankų vaisius, žvelgė į savo atžalų žydėjimą brandžiame amžiuje ir su tokiu tikėjimu, viltimi bei meile, kaip dera geram katalikui, paliko šį pasaulį“[30] (Aland, E3r–E3v).

27 Ibid.

28 [Piotr Skarga], *Kazania na Niedziele i Swięta całego roku ks. Piotra Skargi Societatis Iesu* (We Lwowie: Nakładem Księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1884), t. 2, 132.

29 *Motiejus Kazimieras Sarbievijus. Maršalo lazda, parodyta laidojant LDK maršalą Joną Stanislovą Sapiegą*, vert. Eugenija Ulčinaitė, sud. Viktorija Vaitkevičiūtė (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2017), 122.

30 „Szkoły, kościoły, klasztory, plebanie, szpitale, miasta, zamki, fortece, dwory postawił. Patrzył długo na owoce rąk swoich, patrzył na kwitnące potomstwo swoje w dojźrzałych leciech z taką wiarą, nadzieją, miłością jako dobremu katolikowi przystało, zszedł z tego świata“ (*Pamiątka*, 58).

Taigi, būdamas turtingas Radvila nuolat šelpė kitus ir vadovavosi pagrindinėmis krikščioniškomis dorybėmis – tikėjimu, viltimi bei meile. Išmaldos davimo būtinumą aiškina Šventojo Rašto Tobito knyga: „Išmalda bus visiems ją duodantiems didis pasitikėjimas aukščiausiojo Dievo akivaizdoje“ (Tob 4, 12). Būtent ši dorybė nuveda į dangų. Alandas pamoksle spėja, kad gal dėl dangaus siekio Radvila Našlaitėlis itin gausiai rėmė vargšus, buvo įvairiapusiškai dosnus kitiems ir pamaldus:

> Jei jau kartą Mikalojus Kristupas Radvila tiesiu keliu pradėjo didį žygį į Aukštutinį Jeruzalės miestą[31] – tai panašu, kad jis jį ir pasiekė. Ir kada gi jis neaprengė nuogųjų? Kada jis nepamaitino alkanų? Kada jis nepaguodė kenčiančiųjų? Kada jis neišpirko belaisvio? Kam jis uždraudė vargšams duoti išmaldą? Kieno nelaimingos našlaitės neaprūpino gražiu kraičiu? Kieno svečio jis nepriemė, negerbė oriai? Kada jis praleido pamaldas bažnyčioje? Nei sunkios ligos metu, nei beveik gyvenimo pabaigoje nebuvo, kad jis neišklausė Mišių[32] (Aland, Dr).

Šioje pamokslo dalyje atspindima plati kunigaikščio labdaringa veikla: jis aprengė nuoguosius, paguodė kenčiančiuosius, išpirko belaisvius, našlaites aprūpino kraičiu, priėmė keliaujantį svečią ir pats nuolat lankė pamaldas bažnyčioje. Gausus Radvilos špitolių, bažnyčių ir vienuolijų statybų fundavimas liudijo jo krikščionišką dorybę. Tai pabrėžiama ir *Radvilų kilime*:

> [180] Daug pastatė globos namų varguoliams priglausti,
> Daug špitolių vargšams, namų svečiams apsistoti.
> Tiek pamaldumo meilė puikių paminklų paliko,
> Ir niekada nepražus jo sielos brandintieji vaisiai.
> Jo kilnioje širdyje skaisti spinduliavo dorybė.[33]

31 Turimas omenyje amžinasis, dangiškasis miestas – amžinybė.

32 „Dawno Mikołaj Radziwiłł, prostą drogą, wielkim krokiem pielgrzymować począł do miasta górnego Jeruzalem – podobieństwo wielkie, iż go już doszedł. A kiedy on nagiego nie przyodział? Kiedy łaknącego nie nakarmił? Kiedy utrapione- nie pocieszył? Kiedy więźnia z niewoli nie okupił? Któremu ubogiemu jałmużny zabronił? Której nieświeżanki osierociałej posagiem przystojnym nie opatrzył? Którego gościa w dom ochotnie nie przyjął, godnie nie uszanował? Kiedy nabożeństwa kościelnego omieszkał? Ani w chorobie ciężkiej, już prawie na zmierzku żywota, mszej świętej słuchać zaniechał“ (*Pamiątka*, 53).

33 Nevė, „Radvilų kilimas“, 218.

Taigi, vargšų rėmimas pirmiausia liudijo jo krikščionišką dorybę, kaip ir turto atsisakymas dėl kito gėrio, visuomenės klestėjimo ir palaikymo: taip demonstruotas dorybingumo pavyzdys ir sielos spindesys. Taigi, tema labai aktuali, nes turtingo asmens pastangos patekti į dangų buvo to laikmečio iššūkis ir reikalavo gerą krikščioniškumą įrodyti savo gyvenimo pavyzdžiu. Šis raižinys kartu yra žmogaus gyvenimo ir jo „gerų darbų" apmąstymas, veidrodiniu būdu Šventojo Rašto citatomis pateikiantis argumentus vargšų ir turtingųjų pusėse, lyg savita diskusija, įgijusi originalią profesionaliosios dailės raišką.

Žmogaus gyvenimas – dangiškosios tėvynės siekis

Raižinyje apmąstomas ir žmogaus gyvenimas, suskirstant jį tam tikrais raidos etapais. Žmogaus gyvenimas žemėje prasideda gimimu, apie tai skelbia įrašas raižinyje: *Nascimur pares, primaque iuventa ubere contenta vivit* („Gimstame lygūs, ir pirmoji jaunystė (tai yra kūdikystė) gyvena tenkindamasi krūtimi"). Gimimu išryškinamas tiek turtuolio, tiek vargšo vienodumas, pagrįstas Patarlių knygos citata *Dives et pauperum obviaverunt sibi: utriusque operator est Dominus. Prov. 22* („Turtuolis ir vargšas turi bendrą ryšį: jų abiejų Kūrėjas yra VIEŠPATS" (Pat 22, 2). Įrašas nurodo, kad turtuolio ar vargšo šeimoje gimusio kūdikio kūrėjas tas pats – Dievas, tačiau žmogaus gyvenimas žemėje atskleidžia dideles skirtybes. Jos pagrindžiamos įrašu *Vivimus impares: et a lacte nos regna non capiunt; nec iam opum ac delitiarum finis* („Gyvename nelygūs; [atjunkus] nuo pieno mums nebepakanka ir karalysčių; turtams ir malonumui jau nebėra galo"). Perfrazuojant Seneką čia kalbama *apie gyvenimo skirtingumą ir įvairovę*[34]. Žmogaus gimimas žemėje perteikiamas šaknų vaizdiniu, kuriame kirbėte kirba požeminis, tamsos pasaulis, iš kurio gimęs žmogus gali išsivaduoti. Ši idėja pagrindžiama citata iš Šventojo Rašto: *In iniquitatibus conceptus sum. Psal. 50* („Štai esu gimęs su kalte" (Ps 51, 7). Tad visas žmogaus gyvenimas tampa išsivadavimu iš kaltės ir amžinybės siekiu.

Pats gyvenimas yra artėjimas į galutinį jo tikslą – mirtį, kuri yra neišvengiamas žmogaus gyvenimo elementas. Centre vaizduojamo gyvybės

34 *Nemo nascitur dives; quisquis exit in lucem iussus est et lacte et panno esse contentus: ab his initiis nos regna non capiunt* („Niekas negimsta turtingas. Pasaulį išvydusiam žmogui liepta tenkintis pienu ir skuduru. Taip mes pradedame, o vėliau mums nebepakanka ir karalysčių." Dalios Dilytės vertimas). Šią parafrazę pastebėjo Ona Dilytė-Čiurinskienė. Dėkoju jai už lotyniškų įrašų vertimus į lietuvių kalbą ir nuorašų sutikrinimą.

medžio kamieno atšakos susijungia C dalyje ir persisuka. Ši dalis simbolizuoja mirties tašką, kai ir turtingai, ir vargingai gyvenę žmonės mirties akivaizdoje tampa lygūs. Tai liudija ir įrašas: *Morimur pares, nulla prerogativa sceptri, at pauperis casae* („Mirštame lygūs, skeptras niekuo nepranašesnis už varguolio lūšną“). Taigi, išryškinami žmogaus gyvenimo taškai – gimimas, gyvenimas, mirtis, kurių pradžia ir pabaiga visiems yra vienoda ir lygi.

Dorybingas gyvenimas Baroko epochoje tampa pagrindiniu siekiu, užtikrinančiu amžinąjį gyvenimą, ir suvokiamas ne kaip tikslas, o kaip priemonė pasiekti Dievą. Pamaldumas tapo viena svarbiausių dorybių; tuo pasižymėjo ir Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio gyvenimas, apibūdintas jo nuodėmklausio Jano Alando pamoksle: „Malda pradėjo, malda baigė, malda pasiekė pabaigą.“ Radvilos Našlaitėlio charakteristika, pomėgiai aprašomi ir poemoje *Radvilų kilimas*. Jis apibūdinamas kaip gilaus proto, sąžiningas, padorus, pamaldus ir ištikimas senajam (katalikų) tikėjimui asmuo:

> [90] Protas gilus, patirtis ir darbų naudingų gausybė,
> Sąžinė ir padorumas (kurio nesuteršė niekas),
> Meilė senajam tikėjimui ir pamaldumas; daugybė
> Dar ir kitų puošmenų kunigaikščio sielą dabino.
> Viskas jame viename sutilpo, Radvila buvo šitoks [...].[35]

Pamaldaus krikščionio gyvenimo esme tapo sekimas Jėzumi Kristumi ir noras tapti vis panašesniam į jį. XVII a. pamaldumas buvo reiškiamas per maldos į kenčiantį Kristų praktikas, „tikrasis krikščionis buvo kenčiantis krikščionis“: Kristaus kančia, per kurią buvo atpirkta žmonija, tapo ir tikinčiojo kančia – ja buvo siekiama nuodėmių atleidimo ir amžinojo gyvenimo. Pamaldaus krikščionio paveikslą piešia ir jėzuitų pamokslininkas, kuris pastebėjo, kad Radvila Našlaitėlis nuolat melsdavosi ir taikė kitas, kartais itin griežtas asketiškas kūno marinimo praktikas:

> Kad būtų sveikesnis, jis kiekvieną penktadienį drausmindavosi ir mušdavosi į krūtinę akmeniu, sekdamas šventojo Jeronimo pavyzdžiu[36], nuo ko jo niekaip negalėjo atkalbėti jo išpažinėjas, sakydamas: „Man tai nekenkia.“ Kiekvieną

35 Nevė, „Radvilų kilimas“, 214.

36 Šventojo Jeronimo, atliekančio atgailą ir mušančio sau į krūtinę akmeniu, atvaizdas buvo gana populiarus vaizduojamajame mene jau nuo XV a.

> dieną jis pasikviesdavo pas save vienuolių arba pats eidavo pas juos, tarsi norėdamas išvengti pasauliečio [gyvenimo], nes jam taip patiko dvasiniai pokalbiai, kad kartais man [t. y. jėzuitų tėvui ir priorui Jonui Alandui] sakydavo: „Jei ne tie vaivadiškieji labirintai [t. y. Vilniaus vaivados pareigybė], aš visas atsiduočiau Šventojo Rašto skaitymui ir dieviškų dalykų apmąstymui[37] (Aland, C4v).

„Šiame pasaulyje esu tik svečias“ – Šventojo Rašto vaizdinys, plačiai paplitęs baroko dailėje ir literatūroje. Neužsibuvimo šiame pasaulyje motyvas akcentuojamas ir Radvilai skirtame pamoksle:

> Tie, kurie jam linkėjo ilgo gyvenimo šiame pasaulyje, jis to nepriėmė ir dažnai su nuoširdžia meile sakydavo: „O, Dieve, duok, tavo šventa malone, greitai atsisveikinti su šiuo pasauliu[38] (Aland, C4v-Dr).

Tomas Kempietis, cituodamas garsiąją Šventojo Rašto iš Koheleto knygos frazę, „tuštybių tuštybė ir viskas yra tuštybė“ (Koh 1, 2), pabrėžė, kad tikinčiajam žemiškasis gyvenimas tarsi neegzistavo, išskyrus „mylėti Dievą ir Jam vienam tarnauti“[39]. Gyvenimas šioje žemėje buvo suvokiamas kaip laikinoji buveinė, todėl neretai tekstuose demonstruojama panieka pasaulietiniam gyvenimui, jo malonumams ir vilionėms. Nemažai „gyvenimo kaip laikinosios buveinės“ motyvo citatų pats Radvila parinko savo raižiniui, kuriame iškleidžiamos iš žemės gimusio ir atgal kirminams atiduodamo žmogaus kūno metaforos.

Pamokslininkas pabrėžia Radvilos Našlaitėlio panieką pasaulietiniam gyvenimui, kurią jis demonstruoja savo gyvenimo būdu. Net būdamas

37 „Miał i innych obrazów pełno na pokoju, nie owych złośliwych Owidiuszowych, na które ani popatrzyć człowieku chrześcijańskiemu nie przystoi, ale nabożnych I duchownych, z których brał pobudkę do rzeczy zbawiennych. Za zdrowia duższego co piątek się dyscyplinował i kamieniem w piersi bijał przykładem św. Hieronima, od czego spowiednikowi swemu żadną miarą nie dał się odwieść, mówiąc: „Nic mi to nie szkodzi.“ Na każdy dzień brał do siebie zakonniki abo sam do nich chadzał, jakoby stroniąc od świata, z którymi zabawy i rozmowy duchowne tak sobie smakował, że też niekiedy mówił do mnie: „By mi nie te labirynty wojewódzkie, wszystek bym się udał na czytanie Pisma Bożego i rozmyślanie rzeczy Boskich“ (*Pamiątka*, 48–49).

38 „Kto mu długiego życia na świecie życzył, nie z chęcią to przyjmował i mawiał często z serdecznym afektem: „O, daj Boże rychło w łasce Twej świętej pożegnać się z tym światem“ (*Pamiątka*, 49).

39 Tomas Kempietis, *Kristaus sekimas*, ser. *Bibliotheca Christiana*, vertė Ona Labanauskaitė (Vilnius, 2014).

labai turtingas, laikėsi saikingumo ir atitinkamo „kuklesnio“ gyvenimo būdo. Laidotuvių pamoksle kalbama apie jo namus Nesvyžiuje ir paskutines gyvenimo akimirkas:

> Aukštutiniuose savo pilies rūmuose visuomet puošniausiuose ir linksmiausiuose jis negyveno, o [gyveno] apačioje mažiau ištaiginguose ir tamsesniuose kambariuose, dengtuose juodu kiremu[40]. [...] Savo kambaryje jis turėjo ir kitų paveikslų – ne tų piktybinių Ovidijaus[41], į kuriuos krikščioniui nevalia žiūrėti, bet pamaldžių ir dvasingų, iš kurių jis sėmėsi drąsos daryti išganinguosius poelgius (darbus)[42] (Aland, C4v).

Ši citata rodo ne vien kuklesnio gyvenimo siekį – joje akcentuojama ir kasdien matomų paveikslų svarba. Neatsitiktinai pabrėžiamas ir mūsų aptariamas atvaizdas *Arbor Humanae Vitae* – žmogaus gyvenimo prasmės apmąstymas, kabojęs šalia kunigaikščio lovos kitų šventųjų (sakraliosios dailės) paveikslų apsuptyje, o ne tų „piktybinių Ovidijaus, į kuriuos krikščioniui nevalia žiūrėti“. Apie begėdiškų paveikslų žalą rašė ir Radvilos amžininkas pamokslininkas Fabijonas Birkovskis, šiuo klausimu pasisakęs gana griežtai: „[k]ita vertus, ištvirkėliški paveikslai per akis į sielą nuodus ir virusą paskleidžia; prie ko pagunda neprivedė, tą parodys tapinys“[43]. Piktybiniais paveikslais buvo laikomi mitologiniai siužetai ir antikinės skulptūros, į kurias nepritinka žiūrėti dėl jų nuogybių demonstravimo. Minėtieji piktybiniai Ovidijaus *Meilės meno* (*Ars amandi*) paveikslai tuo metu laikyti netinkamais ir net įžeidžiančiais religinius jausmus, nes „aistros mechanizmas veikia net ir tada, kai pats objektas ne tikras, o yra tik nesamo daikto atvaizdas“. Fabijonas Birkovskis rašė apie tokių paveikslų krikščioniui daromą žalą:

40 Laidotuvių puošmenoms naudota austa tamsi medžiaga.

41 Kalbėdamas apie piktybinius Ovidijaus paveikslus, autorius tikriausiai turėjo omenyje pasaulietinius paveikslus, susijusius su Antika (galbūt autorius turi omenyje būtent Ovidijaus *Ars amandi*), laikomus netinkamais ar įžeidžiančiais religinius jausmus.

42 „W pałacach górnych ze wszech miar ozdobnych i wesołych w zamku swym nie mieszkał, ale poniż w podlejszych i przyciemniejszych, a do tego czarnym kirem obitych. [...] Miał i innych obrazów pełno na pokoju, nie owych złośliwych Owidiuszowych, na które ani popatrzyć człowieku chrześcijańskiemu nie przystoi, ale nabożnych i duchownych, z których brał pobudkę do rzeczy zbawiennych“ (*Pamiątka*, 48).

43 Tojana Račiūnaitė, sud., *Gyvas žodis, gyvas vaizdas. Fabijono Birkowskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009), 193.

> Gyvos, reginčios akys yra pagaunamos tapinių tinklais. Menas ir gyvenimas susipina: sujaudina išmonė, sugundo fikcija [...]. Jei jums sakoma, kad tokie atvaizdai yra daromi tik dėl praeities, kiekvienas žino, jog patiria malonumą iš atvaizdo, kuris ne tik tuščias dalykas, bet taip pat ir melagingas, per ilgus amžius jau apgavęs daugelį pasaulyje, tai dalykas nevertas pamaldumo ir krikščioniškos išminties. Begėdiški paveikslai yra velnio altoriai, kuriuose akys, mintys ir širdis aukojama velniui. Žala, kuri kyla iš tų nedorų atvaizdų, ir autoriui, ir stebėtojui [yra] neapsakoma.[44]

Taigi, iš citatų matome, kad Radvila savo namuose aiškiai atskyrė sakralius ir sekuliariosios tematikos paveikslus, o labiausiai tenkinosi savo paties sukurtu atvaizdu, pagrįstu ir stipriai išplėtotu Šventojo Rašto citatomis. Jo gebėjimą pasirinkti sielai tinkamiausius menus liudija ir kelios eilutės iš *Radvilų kilimo*:

> [110] Kad savaisiais darbais padidintų protėvių šlovę.
> Buvo proto guvaus, įžvalgus, šmaikštus, talentingas,
> Gėriui bendram ir tėvynės gerovei dirbt pasiruošęs,
> Febo tarnystei taip pat nuo jaunystės lavino sielą.
> Įveikė proto klaidas, paragavęs užsieny mokslų,
> [115] Ir tinkamiausius menus sugebėjo pats pasirinkti.[45]

Potridentinėje epochoje sustiprėjo keliautojo, piligrimo vaizdinys, kuris palaipsniui tapo tikrojo, tiesiakalbio kataliko simboliu[46]. Literatūroje daug dėmesio skirta piligrimystei ir šventųjų kapų lankymui, piligrimystė tapo dar vienu svarbiu Radvilos Našlaitėlio gyvenimo pasirinkimu. J. Alandas pamoksle kalba apie gyvenimo prasmę: „Gyvenimas – tai piligrimystė." Ši išvada buvo pagrįsta paties Radvilos įveikta piligrimine kelione, kuri tapo ne tik didžiuliu išbandymu, bet kartu ir dar vienu titulu, papuošusiu didiko biografiją. Nevės rašytame *Radvilų kilime* iškeliama šios kelionės nauda:

44 Ibid., 193–195.

45 Nevė, „Radvilų kilimas", 215.

46 Tiesiakalbio kataliko portretas vizualiai buvo išplėtotas jėzuito J. Davido knygoje, kurioje tekstai su vaizdais formavo naujojo krikščionio paveikslą, žr.: Jan David. *Veridicus Christianus* (Antwerp: Plantin-Moretus, 1601).

Įveikė sunkųjį kelią malda, pamaldumo paminklų
Gausiai paliko tenai: paskyrė Kapui šventajam
Sumą pastovią kasmet ir žvakę, degančią nuolat,
[160] Šventojo Kapo riterio vardą už visa tai gavo
Ir, įveikęs visus pavojus, daug perplaukęs jūrų,
Kristui globojant, saugus sugrįžo į gimtąją žemę.
Nieko nuo tol jam nebuvo svarbiau, kaip gerbti šventuosius,
Garbę Dievo iškelt kokiais tik įmanoma būdais.[47]

Šventųjų pagerbimas ir Dievo garbės šlovinimas – pagrindiniai krikščionio kataliko kelionės tikslai – buvo įveikti. Svarbiausia, kad tai įvykdė pamaldus asmuo ir galėjo apie tai paskelbti viešai, tarsi išpažindamas ir paliudydamas tokioje kelionėje patirtus išbandymus. Radvilos Našlaitėlio knyga *Kelionė į Jeruzalę* tapo skaitomu ir gerai perkamu to laiko veikalu. Pamokslininkas tai pabrėžė:

> Garbė Dievui per amžius, kad šiais labai pasaulietiniais ir triukšmingais laikais tarp jų atsidūrė aukšto rango žmogus, kuris nekentė pasaulio, kuris nesigėdijo gyventi kaip piligrimas pasaulyje ir mirti kaip piligrimas [...][48] (Aland, Dr).

Plati asmeninių gyvenimo pasirinkimų puokštė: dorybingas gyvenimas, pamaldumas, įvairios marinimosi praktikos, panieka pasaulietiniam gyvenimui, piligrimystė ir šventųjų kapų lankymas, šventųjų pagerbimas ir Dievo garbės šlovinimas – visas šis dorybių rinkinys buvo Radvilos Našlaitėlio pasirinkimas siekiant amžinojo gyvenimo.

Mirtis ir laidotuvės

Raižinyje gyvybės medžio kamienai, nežymiai išsiskyrę, vėl susitinka D dalies taške – mirties scenoje (alegorijoje), kurioje vaizduojamos turtingo ir neturtingo žmogaus laidotuvės. Raižinio apačioje esantis įrašas išplečia raižinio turinį ir siužetą, įkomponuotą kamienų viduje: *Integimur licet impares purpura aut vili lacerna verminum tamen pabulo pares* („Nors

47 Nevė, „Radvilų kilimas“, 217.

48 „Niech będzie chwała Bogu na wieki, że tych czasów barzo świeckich i szumnych, nalazł się między nami przedniego stanu mąż, który świat miał w nienawiści, który się nie wstydał pielgrzymem żyć na świecie, pielgrzymem umrzeć [...]“ (*Pamiątka*, 49).

rengiamės nevienodai – purpurine mantija ar pigiu apsiaustu, tačiau tapę kirminams pašaru esame lygūs“). Frazei antrina ir įrašas ant medžio kamieno: *Stipendia peccati, mors. Rom. 6* („Atpildas už nuodėmę – mirtis“ (Rom 6, 23). Medžio kamienų viduje vaizduojama mirties alegorija – giltinė su dalgiu rankose. Jos fone atitinkamai kairėje ir dešinėje pusėse matomos vargšo ir turtingojo laidotuvės. Kairėje vargšo žmogaus laidotuvės vyksta prie bažnyčios tvoros, į drobę susuptas mirusysis guldomas tiesiai į žemėje iškastą kapo duobę. Dešinėje vaizduojamos turtingo asmens laidotuvės: didelė asmenų procesija iškilmingai neša mirusįjį į bažnyčią. Laidotuvės ir atminties įamžinimo vieta tapo dar viena aktualia Baroko kultūros dalimi[49].

Mirties kaip kelio, vedančio į amžinąjį gyvenimą, metafora svarstoma ir Baroko „mirimo meno“ traktatuose ir geros mirties vadovėliuose. Gyvenimas – tai tarsi siela, užrakinta kalėjime, iš kurio siekiama kuo greičiau išsiveržti. Radvilos nuodėmklausys atskleidžia ir daugiau jo gyvenimo momentų, jautriai aprašo paskutiniąsias gyvenimo akimirkas:

> Šią panieką pasauliui jis išlaikė ne tik per gyvenimą, bet ir po mirties, drąsiai, ir ne kitaip. Jis jau buvo praradęs jėgas, mirtis ištraukė iš jo sielą, prie jo lovos klūpojo sūnūs, namiškiai ir liūdnai verkė, o jis nerodė jokios baimės nei skausmo, jokio sielvarto ar ilgesio sau, o nerūpestingu veidu, ramiomis akimis tik švelniai iškvėpė paskutinę savo gyvenimo akimirką. Žiūrint į tokį mirties būdą man atrodė, kad jis visa esybe garsiai ištarė: „Man nerūpi šis verkiantis pasaulis, aš nesigailiu dėl jokio dalyko pasaulyje, patariu, kad šis kalėjimas yra toks, iš kurio aš ištrūkti noriu[50] (Aland, D4r).

Pamokslininkas išsamiai aprašo kunigaikščio paskutines gyvenimo akimirkas ir mirtį, savo paties dalyvavimą, pašaukimą sapne ir suteiktus paskutinius patarnavimus, vykdant Dievo valią. Tokią mirtį jis apibūdina kaip gerosios mirties pavyzdį:

49 Paknys, *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVIII a.*, 177.

50 „Tę wzgardę świata nie tylko za żywota, ale i przy śmierci mężnie a nieodmiennie zachował. Już w nim siły ustawały, śmierć duszę z niego wyciskała, synowie i domownicy klęcząc przy łóżku smutnie płakali, a on ani trwogi, ani bólu, ani żalu, ani tesknicy żadnej po sobie nie pokazuje, ale twarzą niezamarszczoną, oczyma spokojnymi, miernie tylko jakoby z drogi tchnąć, ostatni moment żywota swego kończy. Zdało mi się, gdym patrzył na taki sposób śmierci, iż wszystką postacią swoją głośno mówił: „Nie dbam o płaczliwy kraj tego świata, nie żal mi żadnej rzeczy na świecie, radz tego więzienia jako nadalej uchodzę“ (*Pamiątka*, 49).

> Juk tai, ko jis prašė manęs savo ligos pradžioje, kad mirties valandą jam būtų parūpinta šventojo aliejaus, šventos aukos, palaiminimas ir kunigo malda, išsipildė. Pats Dievas, manau, buvo priežastis, dėl kurios aš visa tai suteikiau mirštančiajam. Užvakar vakare, kai kunigaikštis po mano bažnytinių žodžių nusiramino, o aš laukiau antrajame pastato aukšte, kol jie perduos man žinią apie jo atsigavimą, auštant, nežinau kaip, man atėjo į galvą (visą naktį nemiegojau), kad esu Jeruzalėje, kur susirinko daug įvairių žmonių, ir kai paklausiau: „Aš nežinau, dėl ko susirinko tokia daugybė žmonių", kažkas man atsakė: „Jeruzalėje vyks Viešpaties karūnavimas." Tai išgirdęs pašokau iš vietos, manydamas, kad kunigaikštis mirė, sušukau savo palydovui: „Eikime kuo greičiau, sakoma, kad mūsų piligrimas jau iškeliavo į dangiškąją Jeruzalę." Vos tik priėjome prie jo lovos, jis pradėjo mirti. Visi atsiklaupėme ir šaukėmės Viešpaties Dievo virš jo; tada, davęs jam šventojo aliejaus, nuėjau prie altoriaus ir paaukojau jį dieviškajai didybei. Pabaigoje žodžiais ir maldomis, kol jis atidavė savo dvasią Dievui, mes papildėme jo širdį, kai jam reikėjo paskutinės pagalbos[51] (Aland, D4v-Er).

Radvila Našlaitėlis pagal statusą ir kunigaikštišką kilmę, prieštaraudamas nusistovėjusioms barokinėmis turtingųjų laidotuvių iškilmėms (*Pompa funebris*), paprašė kuklių laidotuvių. Jam mirus, šeima turėjo vykdyti testamento nurodymus. Velionis „įsakė palaidoti be jokios pompastikos, karstas niekuo nepuoštas, kūną turėjo nešti vargšai, kuriuos jis vadino

51 „Ku czemu się ściąga i on dzień ostatni, rozstania Książęcego z tym światem, dobrze i szczęśliwie zamkniony. Abowiem, o co mię prosił na początku choroby, aby w godzinę śmierci olejem świętym, ofiarą przenaświętszą, błogosławieńćstwem i modlitwą kapłańską był opatrzon, na tym mu namniej nie zeszło. Sam Bóg, jako mniemam, był mi powodem do tego, żem to wszystko oddał umierającemu. Nocy bowiem ostatniej, gdy się Książę po moich mowach duchownych uspokoił, a jam w drugim gmachu oczekiwał według postanowienia z pokojowymi, ażby mi dali znać o jego ocknieniu, na świtaniu z prędka, nie wiem jako, zdało mi się (a nie spałem całą noc), żem był w Jeruzalem przy wielkim ludzi różnych zgromadzeniu, a gdym pytał: „Na co się tak wielki lud zgromadził, nie wiem", ktoś mi odpowiedział: „Będzie koronacja pana jerozolimskiego." Wtym się z miejsca porwę, mniemając, że umarł Książę, zawołam na towarzysza: „Pódźmy co rychlej, podobno już nasz pielgrzym odszedł do Jeruzalem niebieskiego." I skorośmy u jego łoża stanęli, zaraz znacznie począł konać. Klękliśmy tedy wszyscy, wzywając Pana Boga nad nim, po tym, dawszy mu olej święty, przystąpiłem do ołtarza i ofiarowałem zań majestatowi Boskiemu. Na koniec słowem i modlitwą, aż ducha Bogu oddał, sercaśmy mu w ostatniej potrzebie dodawali. Inaczej nie rozumiem, jedno iż Boskie było zrządzenie, żem przybył na początek boju ostatecznego tego rycerza i pielgrzyma jerozolimskiego, aby go tak bogobojnie, jako sobie życzył, od modlitwy począł, modlitwą kończył, modlitwą dokończył" (*Pamiątka*, 55–56).

broliais; jis prašė būti palaidojamas su piligriminiais drabužiais ir be jokių *castrum doloris*, be nereikalingo karsto nešiojimo, be aprengtų žirgų, be degančių laužų, jam nereikėjo nė menkiausios ceremonijos“. Testamente jis griežtai reikalavo ir kuklių laidotuvių:

> Pompos apskritai jokios neturi būti, dėl ko dar sykį prašau ir primenu, kadangi tai bjaurus dalykas, tarsi glamonėtis su mirusiu kūnu, kuris tėra dvokas ir palikimas kirminams. Pakanka, kad paguldys žemėje, iš kurios paimtas.[52]

Jonas Alandas apie tai užsiminė laidotuvių pamoksle:

> Juk be herbų, be aksomo, be kostiumo, tik pilku ir senu apsiaustu, kaip keliautojas ir piligrimas, savo testamente jis buvo uoliai įsakęs elgetoms nunešti jį į kapą. Taip jis ir palaidotas[53] (Aland, Dr).

Radvila tarsi pasipriešino nusistovėjusiai tradicijai ir prašėsi būti palaidotas kiek įmanoma kukliau, nors gerai suvokė palaidojimo vietos ir atminimo svarbą.

Kapas ir paminklas – žmogaus atminties saugotojas

Palaidojimo vieta Baroko laikais buvo svarbi atminties išsaugojimo sąlyga. Tai gerai suvokė ir pats Radvila Našlaitėlis. Aptariamajam raižiniui parinktos citatos rodo jų svarbą, o viena jų sustiprina norą atgulti savo protėvių kapuose: *Sepultus in Mausoleo partum suorum. 2. Par. 35* („Ten jis mirė ir buvo palaidotas savo protėvių kapuose“ (2 Kr 35, 24). Tai įgyvendinti leido ir Radvilos Našlaitėlio kapo vietos ir jos įamžinimo svarbos supratimas. Pamokslininkas rašo:

> Kunigaikštis turėjo tam tikros patirties, ir jis tai kalbėdavo bendruose pokalbiuose, o būdamas svetimuose kraštuose dažnai įvairiose vietose matydavo išpuoštus kai kurių ponų kapus, kurie buvo dekoratyviai paruošti kokiems nors valdovams, bet kuriuose jie neatgulė, nes praleido gyvenimą kitur, o į kapus jų

52 Paknys, *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVIII a.*, 177.

53 „Abowiem bez herbów, bez aksamitów, bez kosztów, w szarym tylko i w starym płaszczyku, jako viatora i pątnika żebrakom nieść się do grobu testamentem pilnie przykazał. I tak jest pogrzebion“ (*Pamiątka*, 49).

> kūnų neperkėlė [...]. Tai prisimindamas, visad rūpinosi Mikalojus [Kristupas] Radvila, kad nepraleistų savo mėgstamo kapo, kuriame jau palaidojo keletą saviškių, atvirai reikalavo būti palaidotas čia, šioje šventoje vietoje, savo kape, o ne kur nors kitur[54] (Aland, Dv).

Buvo tikima, kad asmens kapas bažnyčioje yra arčiau visų šventųjų kaulų, kad juos galima būtų ne vien gerbti, o kartu tikėtis jų užtarimo pakeliui į dangų ir į amžinąją šlovę.

> Didelis brangakmenis yra šlovė, brangesnė už auksą, brangesnė už draugą, malonesnė už turtingus dvarus, niekas jos neapleidžia, ir iš tiesų kiekvienas išmintingas žmogus ją stropiai saugo, kad nei gyvenime, nei po mirties jo šlovė nenusilptų[55] (Aland, Ev).

Kapo vieta, antkapis ir mirusiojo įamžinimas buvo reikšmingas Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui; jis aktyviai rūpinosi savo šeimos nekropoliu Nesvyžiuje, Vilniuje ir kitur, pats buvo užsakęs ne mažiau kaip 15 antkapinių paminklų[56]. Vien savo lėšomis Nesvyžiuje pastatė paminklą savo anksti mirusiam sūnui Mikalojui (1588), savo žmonai, mirusiai 1596 m., o anksčiau antkapį užsakė ir sau, prie Šv. Kryžiaus altoriaus, pagal visas geros mirties praktikos – pasiruošimo mirčiai – vadovo rekomendacijas. Apie tai užsimena ir pamokslininkas: „Kiekvienas trokšta, kad po mirties jo kūnas ramiai ir saugiai ilsėtųsi ne kieno nors kito, o savo kape."

> Nepaisydamas viso to, kunigaikštis jautriai žiūrėjo į savo išganymą, labiau tuo rūpinosi, pasidarydamas sau kapą šioje bažnyčioje po altoriumi, kad savo sielą

54 „Miał pewną eksperiencją Książę J. M. powiadał to w potocznych rozmowach, iż bywając w obcych krainach, częstokroć widywał na różnych miejscach groby panom niektórym ozdobnie wygotowane, w których jednak nie leżą, bo kędy indzie bieg żywota swego odprawiwszy, nie są do swych grobów od przyjaciół przeniesieni. [...] Na to tedy pamiętając pan we wszystko opatrzny, Mikołaj Radziwiłł, aby jako nie minął grobu ulubionego, w którym już kilku swoich pochował, żąda jawnie, tu na tym miejscu świętym, w grobie własnym, nie gdzie indzie, być pogrzebion" (*Pamiątka*, 50).

55 „Klejnot wielki jest sława, droższy niż złoto, milszy niż przyjaciel, przyjemniejszy niż bogate włości, żaden jej ladajako nie pomiata i owszem, każdy mądry przestrzeg tego pilnie, aby ani za żywota, ani po śmierci na sławie nie szwankował" (*Pamiątka*, 55–56).

56 Paknys, *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVIII a.*, 177; Bernatowicz, *Miles Christianus et peregrinus*, 128–134.

saugiau atvėsintų ir po mirties lengviau padėtų altoriaus atnašos, šventieji sakramentai, gausios išmaldos, pamaldžios maldos, įvairūs atlaidai, kankinių ir tikinčiųjų relikvijos, kurių ši bažnyčia, Dievo malone, yra turtinga[57] (Aland, D3r).

Alandas remiasi Šventuoju Raštu, pagrįsdamas šeimos mauzoliejų svarbą. Šventajame Rašte kalbama apie tai, kaip svarbu glaustis šeimos kape.

Tai buvo žinoma iš senovės bažnyčios tėvų mokymo, kad bažnyčiose palaidoti krikščionys dalyvauja visose pamaldose, visuose geruose gailestingumo darbuose, kurie vyksta bažnyčiose, ypač mirusieji, kurie iš jų gauna greitesnį išsigelbėjimą skaistyklos kančiose, o šventieji ir bažnyčių globėjai tampa globėjais pas Viešpatį Dievą tų, kurių kapai yra bažnyčiose, su kuriais juos sieja glaudesni meilės ryšiai. Štai kodėl kunigaikštis su labai sveiku nuogąstavimu kreipiasi į savo kapą, kuris glaudžiasi po altoriumi, ne kur kitur, o šioje bažnyčioje jis nori paguldyti galvą. Bažnyčia jį labai guodė ne Italijoje, ne Vokietijoje, ne Galijoje, ne Anglijoje, ne Palestinoje, ne Egipte, ne kituose tolimuose ir pavojinguose kraštuose, kur, būdamas jaunas, jis galėjo lengvai mirti, bet savo namuose, savo lovoje, su savo brangiais sūnumis [...], bažnyčioje, kurią didelėmis lėšomis pastatė Viešpaties Dievo garbei ir šlovei – joje, kaip ir norėjo, yra palaidotas[58] (Aland, D3r-D3v).

Jis iš anksto suprojektavo paminklą sau, žinodamas, kokią žinutę nori palikti ateinančioms kartoms. Akmeninis šviesaus smiltainio paminklas

57 „Ale mimo to wszystko, na to nawięcej poglądał czuły o swym zbawieniu Książę, kiedy sobie grób w tym kościele pod ołtarzem stanowił, aby duszną ochłodę pewniejszą i pomoc po śmierci snadniejszą z ofiar ołtarzowych, z sakramentów świętych, z jałmużn obfitych, z modlitw nabożnych, z odpustów rozmaitych, z relikwij męczenników i wyznawców brał, w co wszystko ten kościół z łaski Bożej jest dostatni“ (*Pamiątka*, 52).

58 „Wiedział o tym z nauki doktorów starożytnych, iż chrześcijanie w kościołach pochowani są uczestnikami wszelkiego nabożeństwa, wszelkich dobrych miłosiernych uczynków, które się dzieją w kościołach, nawięcej za umarłe i biorą z nich prędsze w mękach czyścowych poratowanie, a święci zaś patronowie kościołów zstają się opiekunami przed Panem Bogiem tych, co groby w kościołach mają, jako domowników i mieszkańców swoich i więtszym związkiem miłości z nimi są spojeni. Dlatego barzo zdrowym baczeniem Książę odwoływa się na grób swój, garnie się pod ołtarz, nie gdzie indzie, jedno w tym kościele głowę swoję położyć pragnie. W czym oto pocieszył go znacznie Bóg łaskawy nie we Włoszech, nie w Niemcech, nie w Galliej, nie w Angliej, nie w Palestynie, nie w Egiptcie, ani w inszych krainach odległych i niebezpiecznych, kędy z młodu bywając, nie raz mógł łatwie zginąć, ale w własnym domu, na swym łóżku, przy miłych syniech swoich, obyczajem prawowiernych katolików stacją żywota doczesnego opuścił, i który kościół na cześć i chwałę Panu Bogu wielkim kosztem wystawił – w tym jako sam chciał, jest pogrzebion“ (*Pamiątka*, 52–53).

4. Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio antkapis Nesvyžiaus Dievo Kūno bažnyčioje, smiltainis, XVII a. 2 deš., Nesvyžius

Mikołaj Krzysztof "The Orphan" Radziwiłł's tombstone in the Corpus Christi Church in Nesvizh, sandstone, 1610s

Nesvyžiaus bažnyčioje turi keletą įrašų, pagrindinis yra šis: *Vivens in hac lachrimarum valle* („Gyvenimas šioje ašarų pakalnėje")[59] [4 il.]. Alandas šiame laidotuvių metinių pamoksle gausiai citavo ne tik Šventąjį Raštą, bet ir antkapyje išraižytas citatas, sumanytas paties Radvilos. Apie paminklo skleidžiamą žinią ir Radvilos Našlaitėlio kaip nuolankaus piligrimo gyvenimo būdą Alandas rašo štai ką:

> Tai kunigaikštiškas antkapis, krikščioniškas, paprastas, bet geras, trumpas ir teisingas, iš kurio nesunkiai suprasi, kas buvo, koks jis buvo, koks malonus Dievui, koks naudingas visiems, tas, dėl kurio kasmet atnaujiname gedulą. Piligrimas ant kapo rodo teisųjį krikščionį, nes teisus krikščionis šiame pasaulyje yra piligrimas, jam niekas nerūpi, tik greičiau ateiti į [gyvenimo] pabaigą; jis visada eina su kapu, jis visada prisimena mirtį. [...] Juk teisusis krikščionis gerai žino, kad gyvena apgailėtinoje tremtyje ir yra maistas kirminams. Mikalojaus [Kristupo] Radvilos gyvenimas ir mirtis sutampa su abiem, nes jis gyveno kaip nuolankus piligrimas, mirė ir palaidotas kaip nuolankus piligrimas[60] (Aland, E4r).

59 Daugiau apie paminklą ir įrašus jame žr. Jolita Liškevičienė, *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005), 96–98.

60 „To jest nagrobek książęcy, chrześcijanie, prosty, ale dobry, krótki, ale raźny, z którego łacno zrozumieć możecie kto był, jaki był, jak Bogu miły, jak wszystkim pożyteczny ten, nad którym dzisia żałobę roczną odnawiamy. Pielgrzym na grobie ukazuje nam prawego chrześcijanina, bo prawy chrześcijanin pielgrzymuje na tym świecie, nie dba ni ocz, jedno aby co rychlej przyszedł do kresu swego; zawsze z grobem chodzi, na śmierć ustawnie pamięta. [...] Bo prawy chrześcijanin wie dobrze, iż na wygnaniu opłakanym mieszka a jest żywnością robaków. Żywot i śmierć Mikołaja Radziwiłła zgadza się z obojgiem, bo żył jako pokorny pielgrzym, umarł i pogrzebion jako pokorny pielgrzym" (*Pamiątka*, 58–59).

Radvilos sumanytas paminklas išsiskyrė iš to laiko memorialinių kūrinių: tai buvo „kalbantis“ emblemos formos paminklas su piligrimystės motyvu, iki šiol transliuojantis aiškią žinią:

> Ant kapo iškaltas piligrimas šaukia mums: „Nežaiskite, krikščionys, su prastomis šio pasaulio pramogomis. Jūs esate piligrimai, eikite tiesiai namo, į savo dangiškąją Jeruzalę (Aland, E4v).

Cituota teksto vieta apibūdina ne vien pasirinkto antkapio, bet ir įrašo svarbą, jo perduodamą žinią, įspėjimą apie gyvenimo laikinumą ir būtinumą užsitikrinti vietą amžinybėje. Radvilos Našlaitėlio antkapis – išskirtinis to laiko paminklas, prie kurio sukūrimo, manoma, prisidėjo ir bažnyčios architektas italas Giovannis Maria Bernardonis, dirbęs LDK ir Lenkijos valstybėje[61].

Žmogaus prisikėlimas ir amžinasis gyvenimas

Gyvybės medžio kamienas dar kartą persisuka E dalyje su įrašu: *Resurgimus pares, omnibus exuti fortunae mendacijs* („Prisikeliame [po mirties] lygūs, nusimetę visas fortūnos apgavystes“). Ši dalis kalba apie žmogaus prisikėlimą. Galutinai medžio laja viršuje išsišakoja F raide pažymėtoje dalyje, jau danguje, ten išplėtojamas amžinosios dangaus karalystės siužetas: *Praemiamur impares, e Lazari aut Epulonis tabula felici et infelici aeternitate donandi* („Esame apdovanojami nevienodai, pagal Lozoriaus arba turtuolio paveikslą pelnome laimingos arba nelaimingos amžinybės atlygį“). Tai atlygio už žmogaus gyvenimą tema, nuo kurios priklauso amžinasis gyvenimas.

Viršutinėje raižinio dalyje vaizduojama dangaus scena (F), kurią pradeda įrašas: *Surgite mortui ad iudicium* („Kelkis, mirusysis, į teismą“). Jos centre vaizduojamas ant Žemės rutulio sėdintis ir amžinąja šviesa nušviestas Kristus, prie jo kojų – trimituojantis angelas, abipus Jo vaizduojama Marija ir Jonas Krikštytojas, šalia jų – keturi evangelistai, apaštalai ir pranašai. Citata *Omnes resurgemus 1 ad Coryn. C. 15* („[Trimitas nuaidės, ir] mirusieji bus prikelti“ (2 Kor 15, 52) skamba kaip žmogaus prisikėlimo

61 Bernatowicz, *Miles Christianus et peregrinus*, 128–134.

pažadas. Jam antrina ir kitos Šventojo Rašto citatos[62]. Tai dangiškojo rojaus paveikslas, plačiai paplitęs baroko dailės ikonografijoje[63].

Taigi, šis raižinys yra asmens gyvenimo įvykių ir jo vienas po kito einančių ir vienas kitą sąlygojančių etapų – gimimo, dorybingo gyvenimo, pasiruošimo be baimės pasitikti mirtį, garbingo palaidojimo, prisikėlimo ir amžinojo laimingo žmogaus gyvenimo – apmąstymas, įgijęs savitą, originalią gyvybės medžio išraišką. Ar šiame Mikalojaus Kristupo Radvilos raižinyje įgyvendinta žmogaus gyvenimo vizija išsipildė? Bandykime atsakyti remdamiesi pamoksle užfiksuotais trimis pagrindiniais Radvilos Našlaitėlio norais:

> Trys dalykai, kurių kunigaikštis norėjo po mirties: pirma, kad jo kūnas gulėtų tame kape, kurį pastatė sau ir kuriame buvo palaidotas; antra, kad jo siela danguje su Viešpačiu Dievu gyventų amžinai, ir trečia, kad palikuonys minėtų geru ir noriai jį prisimintų. Mes visi tikimės [...] šių trijų dalykų po mirties: sielos išgelbėjimo, gražių laidotuvių ir amžinosios šlovės[64] (Aland, Dv).

Mikalojaus Kristupo Radvilos kūnas iki šiol ilsisi jo paties pastatytoje ir išpuoštoje Nesvyžiaus Dievo Kūno bažnyčioje. Išlikęs ir Nesvyžiuje pradėtas formuoti Radvilų šeimos nekropolis. Radvilos Našlaitėlio sumanytas ir į Lietuvos dailės kūrinių bibliografiją įtrauktas raižinys *Arbor Humanae Vitae* leidžia kalbėti apie patį autorių – raižinio sumanytoją kunigaikštį Radvilą Našlaitėlį ir jo „amžinąją šlovę“.

Apibendrinimas

Aptartieji dailės kūriniai atspindi gyvybės medžio motyvo universalumą, susietą su žmogaus gyvenimu. Gyvybės medžio ikonografija sietina su Kristaus gyvenimu ir jo mirties ant kryžiaus pavyzdžiu, taip pat gyvybės medis yra ir šeimos genealogijos atvaizdavimo būdas. Šiame

62 Liškevičienė, „Radvila Našlaitėlis ir ARBOR HUMANAE VITAE“, 78–106.

63 Krystyna Moisan-Jabłońska, *Obraz czyśća w sztuce polskiego baroku. Studium ikonograficzno-ikonologiczne* (Warszawa: Semper, 1995).

64 „Trzech rzeczy sobie Książę życzy po śmierci: naprzód, aby ciało jego w tym grobie, który sobie wymurował, było pochowane; potym, aby dusza w niebie z Panem Bogiem na wieki mieszkała, na koniec, aby potomni dobrym a chętnym wspominaniem jemu błogosławili. Piękne votum wszyscy sobie tych trzech rzeczy zadać mamy: zbawienia dusznego, pogrzebu przystojnego, sławy dobrej“ (*Pamiątka*, 50).

kontekste originaliai įsikomponuoja ir originalus, Biblijos citatomis papildytas *Žmogaus gyvenimo medis*, kuriuo apmąstomas turtingo ir vargšo žmogaus gyvenimas.

Aptariamasis vario raižinys *Arbor Humanae Vitae* yra svarbus XVII a. dailės paminklas. Apie jį kalbama to laiko šaltiniuose: nagrinėjama jo tema ir vieta Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio namuose, pabrėžiamas jo išskirtinumas kitų paveikslų aplinkoje. Prie didiko lovos kabojęs atvaizdas, kurį jis pats ir sumanė, užima ypatingą vietą, jį galime laikyti savitu kunigaikščio gyvenimo „vadovu".

Raižinys išskirtinės ikonografijos: medis dvikamienis, persisukantis, su gausiais Šventojo Rašto įrašais, tema – turtingo ir neturtingo žmogaus gyvenimo palyginimas. Susipynusių medžio kamienų sankirtose vaizduojami du siužetai ir apsvarstomi lemtingi žmogaus gyvenimo įvykiai – gimimas ir mirtis: šiomis akimirkomis visi žmonės tampa lygūs.

Iliustracija atspindi idealų žmogaus gyvenimą, kuris turi laimingą (ne)baigtį – amžinąjį žmogaus gyvenimą (amžinybę), atitinkantį Augustino laiko sampratą, pagal kurią, žemiškasis (laikinasis) gyvenimas atmetamas dėl amžinybės, laikomos „nepraeinančia laime".

Savo gyvenimu Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis siekė parodyti tokio gyvenimo pavyzdį. Gimęs turtingoje šeimoje, dorybingumu ir labdaringumu siekė patekti į dangaus karalystę ir taip užsitikrinti amžinąjį gyvenimą. Nagrinėjant Radvilos Našlaitėlio kūrinį ir laidotuvių pamokslo ištraukas, itin išryškėjo palaidojimo vietos svarba, kaip reikšmingas XVII a. pr. didiko pasirinkimas ir svarbus paties asmens lokalizuojamas ir iš dalies projektuojamas atminimo ženklas. Radvilos Našlaitėlio amžinojo poilsio vieta – Nesvyžiaus bažnyčia. Antkapinis paminklas tarsi pratęsia jo gyvenimą, per įrašus „kalba" ir primena mums gyvenimo laikinumą ir kartu – tęstinumą.

Gauta —— 2024 03 29

Šaltiniai

[Aland, Jan]. *PAMIĄTKA Jaśnie Oświeconemu, Sławney pamięći Panu Je[go] m. P. MIKOLAIOWI CHRYSZTOFOWI RADZIWIŁOWI, Xiążęciu na Olyce y Nieswieżu/ hrabi na Szydłowcu y Miru/ Woiewodzie Wilenskiemu, Kawalerowi Bożego grobu, etc. etc. Czyniona przy exequiach rocznych w Nieświeżu dnia 28 lutego, roku 1617*. Przez x. Iana Alanda Societatis IESU. W Wilnie: w Drukarni Leona Mamonicza [1617].

Augustinas, Aurelijus. *Išpažinimai*. Vertė Eugenija Ulčinaitė ir Vaidilė Stalioraitytė. Vilnius: Aidai, 2004.

David, Jan. *Veridicus Christianus*. Antwerp: Plantin-Moretus, 1601.

Kempietis, Tomas. *Kristaus sekimas*. Bibliotheca Christiana. Vertė Ona Labanauskaitė. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2014.

Panegyrica illustris[si]mo domino d. Nicolao Christophoro Radzivilo S. R. I. pr[incipi], Olycen[si] et Niesvisien[si] duci, comiti a Szydlovicz et Mir, etc. etc., post auspicatissimo initum Vilnae palatinatum, ab eiusdem ill[ustrissi]mi domini perillustribus nepotibus d. Nicolao Christophoro, d. Ioanne Alberto, d. Alberto Stanislao Radzivilis, et quibusdam aliis bonarum artium cultoribus, nomine totius Academiae Vilnensis Societatis Iesu, summa fide et observantia D. D. Vilnae: Academicis Societatis Iesu Typis, Thomas Levicki Cracovien[sis], A. D. MDCIV [1604].

Sarbievijus, Motiejus Kazimieras. *Maršalo lazda, parodyta laidojant LDK maršalą Joną Stanislovą Sapiegą*. Vertė Eugenija Ulčinaitė. Sudarė Viktorija Vaitkevičiūtė-Verbickienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2017.

[Skarga, Piotr]. *Kazania na Niedziele i Swięta całego roku ks. Piotra Skargi Societatis Iesu*. W Lwowie: Nakładem Księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1884.

Literatūra

Aland, Jan. *Pamiątka Jaśnie Oświeconemu sławnej pamięci Panu... Mikołajowi Chrysztofowi Radziwiłłow i czyniona przy egzekwiach rocznych w Nieświeżu dnia 28 lutego r. 1617*. Redakcja naukowa Jakub Niedźwiedź.. Bielsko-Biała: Kolegium Nauczycielskie w Bielsku-Białej, 2004.

Antanavičius, Darius. „Plantinus ubique plantinus: nauji faktai Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio „Kelionės į Jeruzalę“ 1601 m. ir 1614 m. leidimo istorijai“. *Lietuvos istorijos metraštis* 1 (2023): 35–84.

Bernatowicz, Tadeusz. „Idea Principis Christiani“ w emblematyce około roku 1600 (z badan nad recepcją tacytyzmu w Polsce)“. *Barok* 3 (1996): 91–118.

———. *Miles Christianus et Peregrinus. Fundacje Mikołaja Radziwiłła „Sierotki“ w Ordynacji Nieświeskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 1998.

———. *Mitra i buława. Królewskie ambicje książąt w sztuce Rzeczypospolitey szlacheckiej (1697–1763)*. Warszawa: Wydawnictwa Universytetu Warszawskiego, 2011.

Brown, Peter. *Augustinas iš Hipono. Biografija*. Vertė Darius Alekna. Vilnius: Taura, 1997.

Dundulienė, Pranė. *Medžiai senovės lietuvių tikėjimuose*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2008.

Geary, Patrick J. *The Myth of Nations. The Medieval Origins of Europe*. Princeton-Oxford, 2002.

Howard, Peter. „The Impact of Preaching in Renaissance Florence: Fra Niccolo da Pisa at Sant Lorenzo“. *Medieval Sermon Studies* 48 (2004): 29–44.

———. „The Language of Dives and Lazarus: Preaching Generosity and Almsgiving in Renaissance Florence“. *I Tatti Studies in the Italian Renaissance* 3 (2020): 33–51.

Jarczykowa, Mariola. *Przy pogrzebach rzeczy i rytmy: Funeralia Radziwiłłowskie z XVII wieku*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2012.

Kałamajska-Saeed, Maria. *Genealogia przez obrazy. Barokowa ikonografia rodu Sapiehów na tle staropolskich galerii portretowych*. Warszawa: 2006.

Kempa, Tomasz. *Mikolaj Krzysztof Radziwill Sierotka (1549–1616)*. Wojewoda Wileński. Warszawa: Semper, 2000.

Kiauka, Tomas. „Augustino laiko sampratos ontologinės ir teologinės ypatybės". *Problemos* 70 (2006): 126–133.

Kotarska, Jadwiga. *Theatrum mundi: Ze studiów nad poezją staropolską*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1998.

Liškevičienė, Jolita. *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005.

———. „Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis ir *ARBOR HUMANAE VITAE*: apmąstant žmogaus gyvenimą". In „Vizijos, legendos ir sapnai mene". Sudarė Rūta Janonienė. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 106 (2022): 78–106.

Lulewicz, Henryk. „Mikołaj Krzysztof Radziwiłł". *Polski Słownik Biograficzny* 30 (1987): 358–359.

Moisan-Jabłońska, Krystyna. *Obraz czyśćca w sztuce polskiego baroku. Studium ikonograficzno-ikonologiczne*. Warszawa: Semper, 1995.

Niedzwiedz, Jakub. „Kaznodzieja, Lider i Ghostwriter. Notatniki Michala Woynillowicz (1671–1683) jako egodukumenty". In *Pogranicze czyli polskość: księga jubileuszowa ofiarowana Andrzejowi Romanowskiemu*. Redakcja Agnieszka Biedrzycka, Paweł Bukowiec i Iwona Węgrzyn, 36–395. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2022.

Paknys, Mindaugas. *Mecenatystės reiškinys XVII a. LDK: bažnytinės architektūros užsakymai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.

———. *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVIII a.* Vilnius: Aidai, 2008.

Račiūnaitė, Tojana. *Atvaizdo prigimtis. Švč. Mergelės Marijos stebuklingųjų atvaizdų patirtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII–XVIII a.* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014.

———, sud. *Gyvas žodis, gyvas vaizdas. Fabijono Birkowskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.

Railaitė-Bardė, Agnė. *Origo et Arma: kilmė ir herbas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV–XVIII amžiuje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2002.

Ulčinaitė, Eugenija. „Radvilų kilimas: barokinė didikų Radvilų kilmės prezentacija". *Senoji Lietuvos literatūra* 40 (2015): 203–210.

Vaitkevičiūtė, Viktorija. *LDK katalikiškas baroko pamokslas: tarp* ars vivendi *ir* ars moriendi. Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2008.

Степовик, Дмитро. *Українська гравюра барокко*. Київ: ТОВ Видавництво „КЛІО", 2013.

Summary

Choices in the Face of Eternity According to "The Orphan" Radziwiłł's Carving "The Tree of Human Life"

Jolita Liškevičienė

Keywords: Mikołaj Krzysztof "The Orphan" Radziwiłł, Jan Aland, tree of life, time, age, human life, Baroque.

The aim of the article is to examine the carving ARBOR HUMANAE VITAE ("The Tree of Human Life"), conceived by Mikołaj Krzysztof "The Orphan" Radziwiłł and carved by the Antwerp engraver Theodoor Galle, from the perspective of the Christian concept of time. This study builds on my previous research published in the journal AAAV,[1] which discussed the carving's iconography, its relation to Latin texts, and the issue of authorial invention. The article aims to highlight the crucial shifts in human life emphasized in the work and the pursuit of eternity, both important for understanding the concepts of age (*aevum*) and eternity (*aeternus*) during the Baroque era. It seeks to unravel the values and concepts of human life as encoded in the carving, focusing on the personality of the nobleman Mikołaj Krzysztof "The Orphan" Radziwiłł. The article is structured into several segments: "The Two-Stemmed Tree – An Allegory of the Rich and the Poor," "Human Life – The Quest for a Heavenly Homeland," "Death and Funerals," "The Grave and the Monument – The Keeper of Human Memory," and "The Resurrection of Man and Eternal Life." These sections explore Radziwiłł's personality, his life choices and priorities. The discussion relies on 17th-century sources directly related to Radziwiłł, including "The Rise of the Radziwiłłs," written for his inauguration (1604), and the funerary sermon by Jesuit Jan Aland commemorating the anniversary of his death (1617). The article attempts to connect the biographical details and personal characteristics mentioned in these texts with the copper carving, which serves as the visual document of this study. The novelty of the research lies in linking visual material with contemporary written sources, thus contextualizing the carving within the environment of the Radziwiłłs and expanding the contemplation of human life in Baroque art. Mikołaj Krzysztof "The Orphan" Radziwiłł sought to exemplify a virtuous

1 Jolita Liškevičienė, „Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis ir *ARBOR HUMANAE VITAE*: apmąstant žmogaus gyvenimą", in „Vizijos, legendos ir sapnai mene", sud. Rūta Janonienė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 106 (2022): 78–106.

life. Born into a wealthy family, he sought to enter the Kingdom of Heaven and secure eternal life through his virtuous deeds and acts of charity. When discussing the life of "The Orphan" Radziwiłł, the importance of his burial place emerges as a significant choice for an early 17th-century nobleman and as an important commemorative sign influenced and partially determined by the individual himself. The church of Nesvizh serves as the place of eternal memory for Mikołaj Krzysztof "The Orphan" Radziwiłł. Here, his tombstone appears to extend his life, "speaking" through its inscriptions about the temporality of life and, simultaneously, its continuity.